

Inleiding

Paracelsus was niet alleen arts, natuurfilosoof en alchemist, maar heeft ook als theoloog en maatschappijcriticus nogal wat stof doen opwaaien. Zijn constante inzet voor de armen en onderdrukten leidde er onder andere toe dat hij in 1525 verwickeld raakte in, of althans in verband werd gebracht met de boeren- en mijnwerkersopstanden in Salzburg en vervolgens overhaast uit de stad moest vertrekken.

Op dat moment was het vijf jaar geleden dat de grote strijdschriften van Luther waren verschenen, die zich als een lopend vuurtje door de Duitse landen verspreidden en als katalysator werkten voor de beweging die zou uitmonden in de reformatie. Met veel van de in deze geschriften verwoorde stellingen zal Paracelsus het, tenminste in grote lijnen, van harte eens zijn geweest. Een van de belangrijkste teksten was zeker het aan de nieuwbakken keizer Karel V en de Duitse adel geadresseerde programma voor een grondige hervorming van het geestelijke en politieke leven: *An den christlichen Adel deutscher Nation von des christlichen Standes Besserung* (1520). Luther doet daarin een reeks zeer concrete voorstellen om de macht en het machtsmisbruik van de kerk aan banden te leggen, uitgaande van de basisstelling dat iedereen die geloofd en gedoopt is, daarmee tot priester is gewijd. En de twee thesen uit zijn tweede grote traktaat van datzelfde jaar, *Von der Frei-*

heit eines Christenmenschen, hadden zo van Paracelsus afkomstig kunnen zijn: Een christenmens is een vrije heer over alle dingen en aan niemand onderdanig; en Een christenmens is in alles een dienstvaardige knecht en aan iedereen onderdanig.

Over tal van afzonderlijke aspecten had Paracelsus uiteraard zo zijn eigen, originele ideeën. Daarin was hij niet de enige, en aanvankelijk was dat ook geen probleem. Dit veranderde echter toen het lutheranisme zich meer en meer tot een geïnstitutionaliseerd kerkgenootschap ontwikkelde en afwijkende opvattingen steeds minder werden getolereerd. Hierbij kwam nog dat Luther uiteindelijk gemene zaak maakte met de vorsten en zelfs opriep tot het neerslaan van de – mede door hem zelf geïnspireerde – boerenopstanden. Een reformatie van onderaf, verbonden met sociale hervormingen, werd hiermee in de kiem gesmoord.

* * *

Paracelsus werd vanwege zijn gelijkenis met de jonge Luther wel eens *Lutherus medicorum* genoemd, ‘de Luther onder de artsen’. Zelf merkte hij daar in 1529 het volgende over op: “Ik ben het mikpunt van uw spot geworden: ik zou een soort Luther zijn. Ik ben Luther niet, ik ben Theophrastus... U vindt dat ik niet méér ben dan Luther? Terwijl ik boven datgene waar iedere christen aanspraak op kan maken, meer gaven en opgaven heb ontvangen dan een apostel – namelijk op het gebied van geneeskunst, filosofie, astronomie en alchemie – en ik zou slechts een Luther zijn?! Ik zal hem en u aan het werk zetten! Weet u, ik laat Luther rekenschap afleggen over zijn zaken, de mijne zal ik zelf verantwoorden. Want hij zal nog geen gesp van mijn schoen losmaken. Vanwaar deze vergelijking? Ik zal het u zeggen: u

hoopt dat Luther op de brandstapel zal eindigen, en u zou graag zien dat Theophrastus hetzelfde overkomt.”¹

Net zoals wetenschap en leven één waren voor Paracelsus, waren in zijn visie ook geneeskunst en theologie onlosmakelijk met elkaar verbonden. Heel zijn medisch werk kan alleen in het licht van zijn theologie ten volle worden begrepen, waar hij zelf ook regelmatig naar verwijst. En omgekeerd, de theologie van Paracelsus is de voortzetting van zijn werk als arts. Het ‘licht der natuur’ en het ‘licht van de Geest’ vullen elkaar aan. In de *Astronomia magna*² brengt hij beide in één grote synthese samen.

Zodoende heeft Paracelsus naast zijn talrijke medische geschriften een even omvangrijk oeuvre aan theologische en ethische beschouwingen nagelaten: commentaren bij delen van het Oude en het Nieuwe Testament, preken en essays over onderwerpen zoals het Avondmaal, de Maagd Maria, of de principes van een rechtvaardige samenleving die vorm krijgt vanuit de nieuwe geboorte in Christus.

* * *

Hoewel van de originele handschriften niets bewaard is gebleven, zijn de medische werken dankzij talrijke drukken in de decennia na Paracelsus’ dood, bekroond door de editie van de verzamelde werken door Johannes Huser in de 1590er jaren, in relatief coherente staat overgeleverd. De theologische werken ondergingen een ander lot: de daarin vervatte bijtende maatschappijkritiek en de aanvallen op de geïnstitutionaliseerde kerk hadden een publicatie hiervan voor de

[1] Paracelsus: Ontwerp tot het *Buch Paragranum* in *Sämtliche Werke* VIII, ed. K. Sudhoff, München 1924, p. 43-44. — [2] Paracelsus: *Astronomia magna* in *Sämtliche Werke* XII, ed. K. Sudhoff, München 1929.

uitgever al gauw tot een levensgevaarlijke aangelegenheid kunnen maken. De enkele vroege drukken die wel verschenen, zijn dan ook sterk bewerkt.

Pas tegen het einde van de 19^e eeuw werd een serieuze aanzet gegeven tot verzameling en druk van deze geschriften, toen Karl Sudhoff in zijn *Bibliographia Paracelsica*¹ alle toen vindbare handschriften en drukken van aan Paracelsus toegeschreven werken in kaart bracht, op hun echtheid onderzocht en van deels zeer uitvoerige beschrijvingen en uittreksels voorzag. In 1923 deed zijn collega Wilhelm Matthießen een eerste deel van een geplande theologica-uitgave verschijnen,² waar echter geen voortzetting op volgde. Het duurde tot de jaren 50 van de vorige eeuw tot Kurt Goldammer de draad weer oppakte en in totaal zes delen uitbracht,³ waarvan het laatste in 1986 verscheen. Vervolgens lag het werk opnieuw stil, terwijl de helft van de theologische geschriften, ofwel een kwart van het gehele oeuvre van Paracelsus, nog nooit in druk was verschenen.

Urs Leo Gantenbein, die in 1998 het Paracelsus-project aan de Universiteit van Zürich opzette, heeft zich tot doel gesteld in deze leemte te voorzien en de resterende werken in een nieuwe Paracelsus-editie in acht delen in het licht te geven. In 2008 verscheen hiervan het eerste deel,⁴ waarin een aantal van de hier gepresenteerde essays opnieuw zijn opgenomen. Hoewel de voor u liggende Nederlandse vertaling,

[1] K. Sudhoff: *Bibliographia Paracelsica. Versuch einer Kritik der Echtheit der Paracelsischen Schriften*, Berlin 1894, 1899. — [2] Paracelsus: *Sämtliche Werke, II. Abteilung: Die theologischen und religionsphilosophischen Schriften*, erster Band, ed. W. Matthießen, München 1923. [3] Paracelsus: *Sämtliche Werke, II. Abteilung: Die theologischen und religionsphilosophischen Schriften*, Band II-VIII, ed. K. Goldammer, Wiesbaden 1955-86. — [4] Paracelsus: *Theologische Werke 1*. Neue Paracelsus-Edition, ed. U.L. Gantenbein, Berlin 2008.

gebaseerd op de uitgaven van Goldammer en Matthießen, toen al in een vergevorderd stadium verkeerde, kon ik nog dankbaar gebruik maken van de door Gantenbein aangedragen nieuwe inzichten.

* * *

Een van de kernbegrippen in het theologische werk van Paracelsus is de *vita beata*, het gelukzalige leven. Daarmee doelt hij niet op een toestand na de dood in een verre hemel, maar op het hier en nu van de ware christen die met vallen en opstaan aan zijn eeuwig lichaam, zijn opstandingslichaam, werkt. In totaal zijn er een twintigtal teksten overgeleverd waarin Paracelsus verschillende aspecten van dit onderwerp uitdiept, misschien met de bedoeling om deze ooit als één geheel, als het *Boek over het gelukzalige leven*, uit te geven.

De hoofdstukken I – VIII uit deze bundel behoren tot de tekstgroep over de *vita beata*.¹ In *De gelukzalige liberaliteit* noemt Paracelsus de belangrijkste voorwaarde voor deze ontwikkelingsweg: een ‘liberale’ instelling. En ‘liberaliteit’ betekent volgens van Dale: 1. vrijgevigheid, en 2. een onbevooroordeelde denk- en handelwijze. De twee betekenissen samen raken de kern van wat Paracelsus bedoelt; wie ‘liberaliteit’ simpelweg met ‘vrijgevigheid’ weergeeft, doet hem geen recht. Liberaliteit houdt ook en vooral in: niet aan een ander toebehoren, maar je eigen baas zijn, je eigen wil en hart volgen. Oftewel, zoals de lijfspreuk van Paracelsus luidt: *alterius non sit qui suus esse potest – wie in staat is zichzelf te zijn, moet zich niet ondergeschikt maken aan een ander*.

[1] Met het in deze context plaatsen van de eerste proloog – door Goldammer uitgegeven als onderdeel van een langere tekst, *De secretis secretorum theologiae*, vermoedelijk het werk van een vroege compiler – volg ik de suggestie van Gantenbein (a.w., p. 74-78).

Je eigen wil volgen – bestaat zo iets, een vrije wil? Ook dit is een onderwerp dat in de 16^e eeuw volop in de belangstelling staat. Na de controverse hierover tussen Luther en Erasmus tracht Paracelsus tot een eigen, genuanceerd antwoord te komen. Een neerslag van deze worsteling is onder andere in de hoofdstukken II en X van deze bundel te vinden.

* * *

Toen ik aan het zoeken was naar een passende illustratie voor de voorkant van het boek, suggereerde een vriend me het beeld van de doodstrijd van Laocoön. Hij dacht daarbij aan de verklaring van Rudolf Steiner: “[De kunstenaar] verbeeldt de menselijke natuur op het moment dat het Ik van de mens, dat alle lichaamsdelen bij elkaar houdt, dat hun een middelpunt, een eenheid geeft, voor hen verloren gaat. Hij laat zien hoe de afzonderlijke wezensdelen elk zichzelf volgen, hoe ieder een eigen richting neemt.”¹

En Paracelsus was tenslotte een van de eerste mensen die de mogelijkheid hadden om bewust te werken aan de ont-plooiing van dit Ik, aldus mijn vriend, die niet eens wist dat Paracelsus hier in bijna dezelfde bewoordingen over spreekt als Steiner, wanneer hij het heeft over ‘de overheid in ons’, namelijk het denken (hoofdstuk IX): “Wat heb je eraan als een lichaamsdeel zichzelf een vrije wil toekent? ... Alleen God heeft een vrije wil, en de overheid van God in ons.”

Onder een ander gezichtspunt, eveneens geopperd door Steiner, symboliseert de slang de op zijn eigen verstand aangewezen mens, als overwinnaar van de oude priesterkaste, die de mensen via goddelijke ingeving leidde.

* * *

[1] R. Steiner: *Der menschliche Charakter*, voordracht in München op 14 maart 1910, afgedrukt in *Metamorphosen des Seelenlebens*, Dornach 1993, p. 110.

De hier verzamelde essays zijn waarschijnlijk ontstaan in de jaren 30 van de 16^e eeuw, maar, met uitzondering van de hoofdstukken VI, IX (beide 1567) en XIII (1618), pas in de 20^e eeuw voor het eerst in druk verschenen. De meeste stukken zijn in verschillende handschriften overgeleverd, die in meerdere of mindere mate van elkaar afwijken. Van veel van deze traktaten hebben bovendien kopiïsten al in de 16^e eeuw uittreksels vervaardigd; in sommige gevallen zijn deze het enige wat bewaard is gebleven. De verkorte versies zijn te herkennen aan de formulering van de titel: ‘Ex libro de...’, in de vertaling aangeduid door de toevoeging ‘uittreksel’.

Uit bepaalde verschillen tussen de handschriften valt af te leiden dat reeds de vroege overschrijvers soms moeite hadden hun origineel te ontcijferen of te begrijpen, los van alle opzettelijke veranderingen. Nog meer dan voor de medisch-filosofische werken van Paracelsus geldt derhalve voor zijn theologische en ethische geschriften dat men eerder tot een juist begrip zal komen door met het hart te lezen dan door zich vast te bijten in afzonderlijke formuleringen.

De hier afgedrukte Duitse tekst van de hoofdstukken I en III-XIII komt overeen met de door Goldammer gekozen versie, in de door hem gehanteerde spelling. Goldammer geeft in voetnoten diverse tekstvarianten; deze zijn hier niet opgenomen. De vertaling wijkt echter hier en daar af van het hoofdhandschrift, wanneer een andere variant mij beter in de lijn van het betoog leek te passen. In deze gevallen heb ik de betreffende variant in een voetnoot vermeld. Hoofdstuk II is gebaseerd op de uitgave van Matthießen.

Liber de iustitia

So der grund der gerechtigkeit betracht und gehalten soll werden, soll ein ieglicher wissen, daß derselbig inwendig soll gesucht werden und nit auswendig. dann alle gerechtigkeit der menschen sollen inwendig sein und nit auswendig. also welcher die gerechtigkeit bricht, der bricht sie inwendig. dieweil nun also die gerechtigkeit inwendig ligt, das ist im herzen, und nit auswendig, als mit dem leib, sollen wir entlich versehen, in was weg das zu erkennen sei.

Im glauben steht die gerechtigkeit, und welcher nachfolgt dem glauben, der folget nach der gerechtigkeit. dann der glaub ist auf die gerechtigkeit gesätzt und nit auf die auswendige gesätz. also daß die gesätz, die auswendig seindt, die betreffen die gerechtigkeit nit. wann alle gesätz stehn auf dem leib und nit auf das inwendig. darumb im gesätz kein gerechtigkeit ist, allein ein ordnung des leibs, nichts betreffend zur seligkeit. das ist die gerechtigkeit, daß wir recht glauben. das ist ein gesetz, daß wir recht ordnung führen. wo die gerechtigkeit ist, da ist kein gesätz. desgleichen wa das gesätz ist, da ist nit gerechtigkeit noch der glauben. dann alle gerechtigkeit kombt aus dem glauben und steht im glauben und nichts im leib. du sollt gott lieb haben und in ein gott glauben,

Rechtvaardigheid

Als het erom gaat het wezen van de rechtvaardigheid te beschouwen en te beschrijven, moet iedereen weten dat dit in de binnenwereld gezocht moet worden en niet in de buitenwereld. Want rechtvaardigheid van de mens moet iets innerlijks zijn, geen uiterlijkheid. Wie de rechtvaardigheid schendt, doet dat innerlijk. Aangezien de rechtvaardigheid in het innerlijk besloten ligt, dat wil zeggen, in het hart, en niet in de buitenwereld, als iets lichamelijks, moeten we goed nagaan hoe we hier inzicht in kunnen krijgen.

Rechtvaardigheid is met het geloof verbonden,¹ en wie het geloof aanhangt, hangt de rechtvaardigheid aan. Want het geloof is op rechtvaardigheid gebaseerd, niet op uiterlijke wetten. De wetten in de buitenwereld hebben dus met rechtvaardigheid niets te maken,² want alle wetten hebben betrekking op het fysieke, niet op het inwendige. Daarom behelst de wet geen rechtvaardigheid, alleen regels voor het fysieke bestaan, die met gelukzaligheid niets te maken hebben. Rechtvaardigheid bestaat in het juiste geloof. Bij een wet gaat het erom dat we ons aan de regels houden. Waar rechtvaardigheid is, is er geen wet. En waar een wet is, daar is noch rechtvaardigheid noch geloof. Want alle rechtvaardigheid komt voort uit het geloof en is verbonden met het geloof, niet met het fysieke. ‘U moet God lief hebben’³ en in God

[1] Rom. 1:17. — [2] Rom. 3:28. — [3] Matt. 22:37.

das seindt gebott und gesatz; die machen nit selig, wie sie an ihn selbst seindt. aber die lieb, so du hast, und der glaub, so du hast, die machen dich selig und nit die gehorsamkeit der gebott; dann es geht nur in leib und in den leiblichen verstand. willst du aber gott lieb haben, so mußtu aus dem herzen ihn lieb haben und glauben von grund, das ist ietz inwendig.

Christus ist kornen, zu erfüllen das gesatz und dasselbig nit zu zerbrechen, sonder ganz zu machen. du mußst ihn aber also verstehn. das gesatz ist gegeben von got dem vatter, und alle gebott von ihm hie seindt. nun machen die alle nit selig, halt es wie du wilt nach art eins gebots, wann die haltung ligt nur im leib und nit inwendig. aber Christus erfüllet das gesatz also: er weist das inwendig zu gebrauchen. als 'du sollt nit ehebrechen', das ist ein gebott und ein gesatz und ein ordnung. und halt das, wie du wilt, wann du nicht inwendig im herzen solches heltst, so ist es nit selig. aber Christus erfüllet das also, daß du aus dem glauben solches nit tust, und nit von wegen des gesatz. dann das gesatz ist nur ein anzeigung, aber kein seligkeit. darumb uf das, willst du ein volkornner eheman sein, so muß die ehe von herzen gehn aus der wurz des glaubens, daß du nit wöllest dein ehe brechen noch 'begerest'. und wenn du deinem begeren widerstehst, so bistu im glauben. dann wie die gehorsamkeit im leib das gesatz hält, also hält das begeren den glauben. auf das folget hernach, daß im gesatz kein grund ist, allein in der gerechtigkeit. die ligt im herzen, das ist im glauben.

geloven – dat zijn geboden en wetten; die maken op zichzelf niet gelukkig. Maar de liefde die u hebt, en het geloof dat u hebt, die maken u gelukkig – niet het feit dat u gehoorzaam bent aan de geboden, want die hebben slechts betrekking op het lichaam en het lichamelijk verstand. Maar als u God wilt liefhebben, dan moet u Hem van harte liefhebben en vanuit uw wezen geloven, en dat is iets innerlijks.

Christus is gekomen om de wet te vervullen; niet om haar af te schaffen, maar om haar ten volle te verwezenlijken.¹ Dat moet u zo begrijpen: de wet is gegeven door God de Vader, en alle geboden zijn van Hem afkomstig. Nu maken al die geboden niet zalig, u mag een gebod houden zoals u wilt, want een gebod nakomen heeft alleen met het fysieke bestaan te maken en niet met het inwendige. Christus vervult de wet doordat Hij ons leert in onze binnenwereld te werken. Bijvoorbeeld "U zult niet echtbreken"²: dat is een gebod en een wet en regel. U mag zich er nog zo goed aan houden, als u zich er niet inwendig, in uw hart, aan houdt, dan leidt het niet tot zaligheid. De vervulling door Christus houdt in dat u vanwege uw geloof geen overspel pleegt, en niet omdat de wet u weerhoudt. Want de wet is alleen een aanwijzing, maar geen zaligheid. Wilt u dus een volmaakte echtgenoot zijn, dan moet uw huwelijk in het hart gesloten en in het geloof geworteld zijn, zodat u noch overspel wilt plegen noch iets anders begeert³. Als u weerstand biedt aan uw begeerte, dan handelt u vanuit uw geloof. Want zoals de wet wordt nageleefd door fysiek te gehoorzamen, zo wordt het geloof geleefd door de begeerte te beteugelen. Dat betekent dat het wezenlijke niet in de wet besloten ligt, maar alleen in de rechtvaardigheid. En die zit in het hart, dat wil zeggen, in het geloof.

[1] Matt. 5:17. — [2] Ex. 20:14. — [3] Ex. 20:17.

Aus der ursach hat Christus das gesatz erfüllet, das ist er hats in die gerechtigkeit gebracht, also daß aus dem glauben beschehen soll und nit allein aus gehorsamkeit des gebotts. dann in der gehorsamkeit ligt kein seligkeit, ist allein abweg von der seligkeit zu führen. dann die gehorsamkeit geht nur zu volbringung der gebott, in welchen ein leer ist und kein völle zum glauben. und welcher aber will zu der seligkeit, der verlaß die gehorsamkeit und die gebott und gang die erfüllung der seligen, das ist im glauben. so kombt ihm das ander selber, und was ihm not ist: aus der gerechtigkeit und nit aus dem leiblichen verstand und gehorsamkeit des leibs, sonder muß alles aus dem glauben heraus fließen. das ist justitiae.

Der jüngling, der zu Christo kam, der ihn fraget, was er tun solt, daß er behalten oder selig wurde: da wis ihne Christus an die gebott, was er halten sollt, so wurd er selig. da sagt er zu Christo, er hets alles gehalten von kindheit auf bis auf die stund. nun ließ Christus nit also stehn, also daß er nichts gebrochen hett, sonder: es gang ihm noch eins ab — daß er sollt verkaufen alle seine güter und das gut armen geben und ihm folgen. auf das merket, was der glaub und die lieb sei gegen dem gebott und gehorsamkeit. der jung mann wolts nit tun. auf das Christus ihm den himmel nit verhieß, gott geb, wie er in dem gebott sollt sein, sonder Christus warnet ihne. das solltu wol verstehn also: Christus hieß ihn ihme nachfolgen, das ist in den glauben zu gehn und aus dem glauben heraus solche ding bewisen, und nit aus dem leib. ee er aber wollt in den glauben tretten, ee wolt er verdambt

Dat is de manier waarop Christus de wet heeft vervuld. Dat wil zeggen, Hij heeft haar omgezet tot rechtvaardigheid, opdat vanuit het geloof gehandeld wordt en niet alleen uit gehoorzaamheid aan het gebod. Want gehoorzaamheid leidt niet tot gelukzaligheid, ze leidt er juist van af. Gehoorzaamheid is immers alleen gericht op vervulling van de geboden, en dan tref je een leegte¹ aan, geen volheid die tot geloof leidt. Wie tot gelukzaligheid wil komen, die moet de gehoorzaamheid en de geboden verlaten en de weg van vervulling der gelukzaligen gaan, dat wil zeggen, in het geloof. Dan komt de rest en al wat u nodig hebt, vanzelf:² door rechtvaardigheid, en niet door het lijfelijke verstand en fysieke gehoorzaamheid. Alles moet uit het geloof uitstromen; dat is rechtvaardigheid.

Er kwam eens een jongeman bij Christus en vroeg Hem wat hij moest doen om gered te worden of zalig te worden.³ Christus verwees hem naar de geboden waar hij zich aan moest houden; dan zou hij zalig worden. Hij zei tegen Christus dat hij zich van jongs af aan tot op dat moment overal aan had gehouden. Christus nam er geen genoegen mee dat hij geen overtreding had begaan, maar zei dat er nog één ding ontbrak: hij moest al zijn bezit verkopen, de opbrengst aan de armen geven en Hem volgen. Hier kunt u zien wat geloof en liefde zijn, vergeleken met gebod en gehoorzaamheid.

De jongeman was hier niet toe bereid. Hierop beloofde Christus hem niet de hemel, als beloning van God voor iemand die zich aan de geboden hield. Nee, Christus waarschuwde hem. En dat moet u zo verstaan: Christus beval hem Hem na te volgen, dat wil zeggen, het geloof aan te nemen en deze dingen vanuit het geloof te doen, en niet op basis van uiterlijkheden. Maar de jongeman wilde liever ver-

[1] Zou in plaats van 'leegte' ook met 'leer' of 'voorschrift' kunnen worden vertaald.

[2] Matt. 6:33. — [3] Matt. 19:16-22.

werden. sein gut wolt er nit hingeben, welches ein hinderung ist zu der seligkeit in dergestalt, daß der glaub nit dulden mag zeitliche sorg, sonder ein frei vertrauen in gott. welches der gemelt jüngling nit tun wolt, bleibt also in der gehorsamkeit, durch die er verdambt ward und verführet.

Wie nun also der ganz grund der seligkeit im glauben stehet, also daß in ihm die gerechtigkeit ist und nit in den gebotten, setz ich euch ein exempel, zu erkennen, was die gerechtigkeit sei, bei dem gröbesten. das ist kein gerechtigkeit, so man ein mörder von wegen des mords radprecht. es ist ein gesatz und kein gerechtigkeit, es soll auch für kein gerechtigkeit erkent werden. das ist aber die gerechtigkeit, daß derselbig mörder in den glauben gebrecht werde, aus wellichem ihm fleußt die reu und buß, im glauben und nit im leib. dieser stirbt als ein gerechter. und so er schon das rad übersteht und erleidts, noch ist die gerechtigkeit nit darinnen, kein bueß, kein reu; allein was inwendig beschicht, dasselbig ist die gerechtigkeit. das ander ist die erfüllung des gesätz nach dem menschen; dás ist aber die erfüllung der gerechtigkeit nach dem glauben. das ist allein die gerechtigkeit, die gnugsamb ist und erfüllet die übeltat, welches der leib nit vermag, allein der geist. und leide der leib, was er wöll, ist alles umb sonst. allein der glaub muß tun. der muß alles tun.

Nun ist das auch also, daß die schrift sagt: allein der gerecht wird selig und setzt in vil orten allein auf die gerechtigkeit. das ist wahr, aber die gerechtigkeit muß nit in gehorsamkeit der gebott durch den leib gebraucht werden, sonder es muß

doemd worden dan in het geloof te treden. Zijn bezittingen wilde hij niet weggeven, en deze staan de gelukzaligheid in zoverre in de weg als het geloof geen zorgen om vergankelijke zaken kan verdragen, maar vrij is in vertrouwen op God. Daar wilde de genoemde jongeman niet aan; hij hield vast aan de gehoorzaamheid waardoor hij zich liet misleiden en verdoemd werd.

Gelukzaligheid hangt dus helemaal van het geloof af, net zoals rechtvaardigheid in het geloof besloten ligt, niet in de geboden. Ik geef u een heel grof voorbeeld om u duidelijk te maken wat rechtvaardigheid is. Het is geen rechtvaardigheid om een moordenaar vanwege de moord te radbraken. Dit is een wet en geen rechtvaardigheid, en het mag ook niet als rechtvaardig worden beschouwd. Rechtvaardigheid zou erin bestaan deze moordenaar tot het geloof te brengen, waardoor hij berouw zou hebben en boete doen, en wel in het geloof, niet uiterlijk. Dan sterft hij als rechtvaardige. Als daarentegen iemand geradbraakt wordt, ook al zou hij het overleven, dan nog is er geen rechtvaardigheid, geen boete, geen berouw. Alleen wat inwendig gebeurt, is rechtvaardigheid. Het één is de vervulling van de wet volgens menselijke maatstaven, het ander de vervulling van de rechtvaardigheid volgens het geloof. Alleen het laatste is rechtvaardigheid die in staat is een compensatie te verschaffen voor het misdrijf. Het lichaam kan dat niet, dat kan alleen de geest. Hoe veel het lichaam ook lijdt, het is allemaal tevergeefs. Alleen het geloof moet het doen. Dat moet alles doen.

De Schrift zegt ook dat alleen de rechtvaardige gelukzalig wordt.¹ Op veel plaatsen is te lezen dat het alleen op rechtvaardigheid aankomt. Dat is waar, maar rechtvaardigheid mag niet als uiterlijke gehoorzaamheid aan de geboden worden geïnterpreteerd, maar moet van binnenuit komen;

[1] Matt. 25:46; Rom. 1:17.

von innen heraus komben, so ist der gerecht. das ist, er hat den rechten weg für ihm, glaubt er allein. der aus der leibs kräft solches enden und volbringen will, so ist er ungerecht. darumb wird der gerecht behalten und der ungerecht nit. dann der ist allein gerecht, der von innen heraus die volbringt, und der ist ungerecht, der von außen die volbringt.

Und wie die geschrift sagt, daß der gerecht kan behalten werden, so gedenkt bei euch, wie mag dann der ungerecht behalten werden, der im leib allein ligt? solche exempel solt ir verstehn allein auf den grund, daß ir nit achten sollt, so einer verbrint wird, gebüeset habe und die gerechtigkeit bestanden sie. mit nichten nit! das gesatz ist wol nach des menschen weis erfüllt, aber die gerechtigkeit noch nit. dieselbig muß darzue komben, daß der übelteter im glauben herfür streiche und nichts achte auf die leibliche pein, sonder die gerechtigkeit im geist suche, denselbigen zu der reu zu bringen; alsdann ist er ein gerechter. nit daß er gerecht sei gewesen oder sei in sein übeltaten, sonder im glauben. wann nichts wird auf die werk gelegt. keiner ist ungerecht darumb daß er stilet, darumb daß er mördt, darumb daß er ein ehebrecher ist und dergleichen. wann das seindt leibliche stück, die der leib volbringt. aber aus der ursach ist er ungerecht, daß er wider den glauben und liebe gottes tut und seines nechsten. die tat urteilt ihn nur außen, nichts inwendig; auf das wissent, daß er gerecht vor gott stehet. daß er im geist solches geton hat und gebrochen, darumb muß er sich im geist wieder gerecht machen. also nicht, daß er gnug tue und daß ich sprechen

alleen dan is iemand rechtvaardig. Dat wil zeggen, iemand is op de juiste weg, enkel omdat hij gelooft. Wie hetzelfde met behulp van uiterlijke inspanning teweeg wil brengen, is onrechtvaardig. Daarom wordt de rechtvaardige behouden en de onrechtvaardige niet. Want rechtvaardig is alleen wie de werken van binnenuit volbrengt; onrechtvaardig is wie ze uiterlijk verricht.

En als de Schrift zegt dat de rechtvaardige gered kan worden, ga eens bij uzelf na, hoe kan dan de onrechtvaardige worden gered, die zich alleen op uiterlijkheden beroept? Deze voorbeelden moeten u alleen het volgende duidelijk maken, dat u niet moet menen dat bij iemand die verbrand wordt en geboet heeft,¹ daaruit rechtvaardigheid zou blijken. Geenszins! Aan de wet is weliswaar volgens menselijke gewoonte voldaan, maar aan de rechtvaardigheid nog niet. Deze moet er bij komen, zodat de misdadiger het geloof vindt, de lichamelijke kwelling van zich afzet en de rechtvaardigheid in de geest zoekt om tot berouw te komen. Dan is hij een rechtvaardige. Niet dat hij vanwege zijn misdaden rechtvaardig zou zijn geweest of nog zou zijn, maar vanwege het geloof. Want aan de werken ligt het niet.

Niemand is onrechtvaardig omdat hij steelt, omdat hij moordt, omdat hij overspel pleegt en dergelijke. Want dat zijn uiterlijke daden, die het lichaam verricht. Maar hij is onrechtvaardig omdat hij in strijd met het geloof en de liefde tot God en zijn naaste handelt. Op grond van de daad wordt hij alleen uiterlijk veroordeeld, niet inwendig; wat dat betreft, weet dat hij voor God als rechtvaardige staat. Maar omdat hij zijn daden en misdaden in de geest heeft begaan, moet hij in de geest weer rechtvaardig worden. Het volstaat dus niet dat hij genoegdoening verschaft om daarna te kunnen zeggen:²

[1] 1 Kor. 13:3. — [2] Variant: 'vnd darnach sprechen möge' in plaats van 'und daß ich sprechen möge'.

möge: ich weiß, daß ich erlediget bin von gott; sondern also: daß er vom unglauben weiche und in glauben kombe, reu und leid sein lebenslang zu gebrauchen ohn aufhören.

Dann das ist der gerecht nicht, daß er sich gerecht heißen möge, sondern der weg ist gerecht, in dem er ist. und verharret er uf dem, so stirbt er als ein gerechter. dann kein mensch ist gerecht an ihm selbst, allein daß er schaue, daß er gerecht sei im weg, darvon nit weiche. so wird er gerecht erkennen, in dem daß er im rechten weg gehet. auf das endlich zu wissen ist und zu erkennen, daß justitia der weg ist zur seligkeit. wellicher darin gehet, der ist justus. und ob er schon ein sündler ist, so ist er doch in dem weg. so er darinnen fellet, so mag er wieder aufstehn, das der ungerecht im leib nit tun mag.

Eine verführung ist im neuen testament, weliche aus dem alten entspringt und genomben ist, und ist die, daß die im alten testament die gerechtigkeit nit gehabt, allein die gesatz. auf wellichen sie gewaltig gelegen seindt, dieselbigen wol herfür zu suchen auswendig, und haben inwendig nichts betracht, allein den leib für gnugsamb gesetzt zu aller seligkeit zu sein, die zu gewinnen. ein solches ist im neuen testament auch im brauch geordnet, daß allein die gesatz erhalten werden und bezwungen, aber nit der glaub, der inwendig ist; nun das auswendig. die gebott des neuen testaments, die obristen, lauten nur auf gleisnerische werk wie in dem alten testament. und also geacht, welcher den leib zeucht nach dem gesatz, der sei ein kind der seligkeit. nun ist allein Chri-

‘Ik weet dat ik vrijgesproken ben door God’, maar hij moet zijn ongelooft laten varen en tot geloof komen en zijn leven lang, onophoudelijk, berouw en leed voelen.

Want de rechtvaardige is niet iemand die zichzelf rechtvaardig mag noemen, maar iemand die de weg der rechtvaardigheid bewandelt.¹ Als hij deze weg blijft volgen, sterft hij als rechtvaardige. Geen mens is immers op zichzelf rechtvaardig; we moeten alleen zien dat we de weg der rechtvaardigheid volgen en daar niet van afwijken. Dan worden we als rechtvaardigen erkend omdat we de juiste weg bewandelen. Per slot van rekening moet u weten en inzien dat rechtvaardigheid de weg is tot gelukzaligheid. Wie deze bewandelt, is rechtvaardig. En al is hij een zondaar, hij is toch op de goede weg. Als hij daarbij valt, kan hij weer opstaan, wat degene die in het fysieke leven onrechtvaardig is, niet kan doen.

Er bestaat in het christelijke tijdperk een misvatting die haar oorsprong heeft en ontleend is aan de voorchristelijke tijd. Want de mensen ten tijde van het Oude Testament kenden geen rechtvaardigheid, maar alleen de wet. Ze hebben er geweldig veel waarde aan gehecht deze wetten uiterlijk tot in de kleinste details uit te pluizen, maar hebben niet naar hun innerlijk gekeken. Voor hen was het uitwendige voldoende om alle gelukzaligheid te winnen.

Een dergelijke houding vindt men ook terug in de christelijke gebruiken, waarbij het er alleen om gaat de wetten op te volgen en te beheersen, maar niet op het geloof wordt gelet, dat inwendig is; alleen het uiterlijke telt. De voorschriften van de² christelijke leiders hebben alleen betrekking op huichelachtige werken³, net als in de voorchristelijke tijd. En net als toen meent men dat degene die uiterlijk de wet naleeft, een kind der gelukzaligheid zou zijn.

[1] Spreuk. 8:20; 2 Petr. 2:21. — [2] Variant: ‘der’ in plaats van ‘die’. — [3] Matt. 6:16.

stus ein vatter der seligkeit und nit der mensch. wie mag einer dann in der seligkeit sein, so er ein andern vatter hat, welcher selbst nit selig ist? das ist auf das geredt, daß wir müessen all unsere güter verlassen und sie armen leuten geben und Christo nachfolgen. wo bleibt dann der ornat, wo bleiben die infäl, stäb, seiden hosen, gulden stück, wo pffaffen etc. und ander dergleichen? so Christus heißt das alles verkaufen, nun wie kan dann euer einer das gebott erfüllen, da ir sagt vom offer geben und dergleichen? dieweil es also verkauft ist und nichts mehr da ist, also verstandt das im grund, daß euere sachen, so ir aus dem irrsal des alten testaments genomben habt, zu der ewigen verdambnus ist. dann Christus hats dem jünger nit wöllen zugeben, daß er das behielt, er hats auch nit wöllen haben, er hats auch nit heißen anlegen, allein armen leuten. in dem spruch suchent die seligkeit, ir herren in allen ständen, daß ir von euch gebt euere güeter und folgent Christo nach, sonst ist endlich bei euch kein seligkeit. stehent im gesatz wie stark ir wöllent, wie gehorsam ir wöllent, wie fromb ir wöllent, ist alles nur ein irrsal. sonder in gott, in die wurzen des glaubens, das ist in den weg Christi, daß ir inwendig lebt und nit auswendig! dann so ir das recht werdt betrachten, so findet ir, daß ir seidt, die Christus in allen euangelien verwürft und auf euch allein redt als auf die irrigen, die allein in werken ligen und im apparat und nit in verkaufen der güter, das ist in

Nu is alleen Christus een vader der gelukzaligheid, niet enig mens. Hoe kan dan iemand in de gelukzaligheid vertoeven als hij een andere vader heeft, die zelf niet gelukzalig is? Dat heeft te maken met de oproep om al onze bezittingen achter te laten, ze aan de armen te geven en Christus na te volgen.¹ Waar blijft dan het ornaat, waar blijven de mijter en de bisschopsstaven, de zijden broek, de goudstukken, waar blijven de orgelpijpen, waar de banketten en drinkgelagen?² Als Christus zegt dat allemaal te verkopen, hoe kan dan iemand zoals u het gebod naleven, als u het hebt over offers brengen en dergelijke? Terwijl alles verkocht zou moeten zijn zodat er niets meer van over is! U moet hieruit begrijpen dat uw zaken die u uit de dwaling van voorchristelijke tijden hebt overgenomen, tot eeuwige verdoemenis zullen leiden. Want Christus wilde de jongeman niet toestaan zijn bezittingen te houden, noch wilde Hij ze zelf hebben of heeft Hij aanwijzing gegeven het geld te beleggen; het moest uitsluitend aan de arme mensen ten goede komen. In deze uitspraak, heren van alle standen, zoek de gelukzaligheid opdat u uw bezittingen weggeeft en Christus navolgt; anders bent u uw gelukzaligheid voorgoed kwijt. Al bent u zo sterk in de wet geworteld als u wilt, zo gehoorzaam als u wilt, zo vroom als u wilt, het is allemaal slechts dwaling.

In God moet u geworteld zijn, in de oorsprong van het geloof, dat wil zeggen, in de weg van Christus, zodat u een innerlijk leven hebt in plaats van aan uiterlijkheden te hechten! Want als u het goed bekijkt, zult u er achterkomen dat u degenen bent die door Christus in alle evangelies verworpen worden; u alleen bedoelt Hij als Hij het heeft over de verdwaalden die alleen op de werken en op de staatsie bedacht zijn en niet op de verkoop van hun bezittingen, dat

[1] Matt. 19:21. — [2] Variant: 'wo bleibt pfeiffen, wo pancketen, wo trincken, wo ligen' in plaats van 'wo pffaffen'; andere variant: 'wo banckarten, wo glocken, wo die orgel'.

verkaufen solcher apostizlerei. dann wenn ir euere güter verkauftent, so mögen ir solche abeteuer und possen nimmer wissen. also hett ir dann nit mehr dann ein weg, das ist der weg der armen, der keins guts bedarf, der keins ornats bedarf, der keiner glori bedarf: das ist der glaub. alsdann seindt ir in der gerechtigkeit, das ist in dem gerechten weg, und werdet die gerechten geheissen. also heißen ir publicanen und hypocriten; seindt unzeitiger namen zwen.

Ein punkt ist zu merken, daß ein ieglicher sich selbs gerecht helt, dann keiner kan den andern gerecht machen. darumb so seindt gesatz für nichten, dann sie machen niemandts gerecht. so einer schon gehorsam ist, so ist es ein gehorsamb aus forcht. also auch so er schon gehorsamb ist, so ist kein frucht darinnen, wann es ist nur ein gesatz des leibs, macht keinen selig, halts wie streng er woll. aber die gerechtigkeit macht selig, wann es ist der glaub, wann es ist Christus selbst. derselbig ist allein der gerecht, in wellichen die gerechten wandern sollen, und ist darumb gerecht, daß er in der warheit ist blieben und nit geschwecht. wann die gerechtigkeit ist allein die warheit. welcher in der warheit ist, der ist in der gerechtigkeit. auf das merket, daß die warheit von herzen gehet und nit vom leib, dann der leib ist ihr nit gewaltig. nun dieweil in diesen stücken die seligkeit ist, so hat keiner dem andern zu gebieten: bis also, tu das, tue dis, du kombst sonst nit gen himmel. solches seindt alles irrsal und abweg von der seligkeit. dann der weg zu der seligkeit will nit

wil zeggen, de verkoop van dit soort bijgeloof. Want als u uw bezittingen zou verkopen, dan zou u zulke avonturen en gekkigheid niet meer kunnen uithalen¹. Dan zou er nog maar één weg voor u openstaan, namelijk de weg van de armen, waar geen bezit voor nodig is, waar geen ornaat voor nodig is, waar geen roem voor nodig is: namelijk het geloof. Dan hebt u de rechtvaardigheid aan uw kant, dat wil zeggen, u bent op de juiste weg, en u wordt 'rechtvaardigen' genoemd. Nu heet u tollenaars en hypocrietten – twee namen voor hen die de nieuwe tijdgeest niet hebben begrepen.

Er moet één punt worden benadrukt, namelijk dat iedereen zelf ervoor moet zorgen rechtvaardig te zijn², want niemand kan de rechtvaardigheid van een ander bewerkstelligen. Daarom zijn wetten tevergeefs, want ze maken niemand rechtvaardig. Als iemand al gehoorzaam is, dan is het gehoorzaamheid uit angst. En dit soort gehoorzaamheid werpt geen vruchten af, want het is slechts een uiterlijke wet, die niemand zalig maakt, hoe streng je je er ook aan houdt.

Maar rechtvaardigheid maakt zalig, want dit is het geloof, want dit is Christus zelf. Hij alleen is de Rechtvaardige, naar wie de rechtvaardigen op weg zijn, en Hij is rechtvaardig omdat Hij waarachtig is gebleven en niet gewankeld³ heeft. Want rechtvaardigheid is niets anders dan waarachtigheid. Wie de waarachtigheid aan zijn kant heeft, heeft de rechtvaardigheid aan zijn kant. Let wel dat de waarachtigheid uit het hart komt en niet uit het lichaam, want het lichaam heeft er geen macht over.

Aangezien hierin de gelukzaligheid besloten ligt, heeft niemand een ander iets te gebieden: wees zus of zo, doe dit of dat, anders kom je niet in de hemel. Dit zijn allemaal dwalingen, die afleiden van de zaligheid. Want de weg naar de

[1] Variant: 'reissen' in plaats van 'wissen'. — [2] Variant: 'macht' in plaats van 'helt'.

[3] Variant: 'geschwancket' in plaats van 'geschwecht'.

gebotten sein, wann er steht allein im glauben und sonst in nichten. wird eim gebotten zue glauben, so wissent, daß nur auf die gehorsamkeit dienet und nit auf die seligkeit. dergleichen gute lobliche werk tun, wie sie dann mögen durch fasten, betten und dergleichen erdacht werden, seindt alle umb sonst. darumb soll kein gebott stehn noch sein undter den menschen, was zu der seligkeit dienen soll, nichts denn allein die leher der euangelisten, darin angezeigt wird: glaub nur, daß dich der heilig geist tauf. alsdann ist ein ieglicher mensch sein fürst, sein könig und sein herr, selbst zu gebieten.

Es seindt unzeitige gebott von den obern in solchen dingen, wann sie seindt wider Christum. er will nit die gesatz haben, sonder die erfülung des gesatz. das ist der glauben, welcher die gesatz erfüllt und nit die gehorsamkeit, als uf welichen ir blinden ligent, sagt, daß die ghorsamkeit das gesatz erfüllet. das ist nichts und nit wahr. das ist war, daß der glaub die gesatz erfülle. welcher Christus ist, der hats erfüllet, und wir mügens nit erfüllen. Christus ist allein der, der die erfüllet hat. in dem sollen wir wandeln, gehn und sein, und alsdann leben wir gerecht und als die gerechten; und die als die ungerechten, welche in Christo nit leben. als wenig ohn Christum magstu selig werden, als wenig magstu durch das gesatz behalten werden; dann das gesatz tödt. da ist der buchstab, das Christus selbst meldt. der glaub ist aber das leben. also hat es im erfüllen der gesatz durch Christum ein ursach. die gesatz seindt geben von gott, aber nit zu der seligkeit. darumb hat sie Christus erfüllet, in dem daß er sie zu der seligkeit gebracht hat. also wellicher in ihne glaubt, der ist

zaligheid laat zich niet voorschrijven, hij berust op het geloof en op niets anders. Zodra je bevolen wordt om te geloven, weet dat dit alleen met gehoorzaamheid te maken heeft en niet met de zaligheid. Net zoals het tevergeefs is om goede, prijzenswaardige werken te verrichten, wat je ook maar kunt bedenken, door te vasten, te bidden en dergelijke. Daarom mag er onder de mensen geen gebod zijn met betrekking tot de gelukzaligheid behalve de leer van de evangelisten met de aanwijzing: Geloof alleen dat de Heilige Geest u doopt.¹ Dan is iedere mens zijn eigen vorst, zijn eigen koning en heer, in staat om over zich zelf te gebieden.

Geboden van de overheid in dergelijke dingen zijn misplaatst, want ze zijn tegen Christus. Hij wil niet de wet, maar de vervulling van de wet. En het is het geloof dat de wet vervult, niet zoals u, blinden, valselijk zegt, de gehoorzaamheid. Dat deugt niet en het is niet waar. Waar is dat het geloof de wet vervult?² Degene die Christus is, die heeft de wet vervuld; wij kunnen dat niet. Christus is de enige die ze vervuld heeft. In Hem moeten we leven, bewegen en zijn,³ dan leven we rechtvaardig en als rechtvaardigen; zij die niet in Christus leven, leven als onrechtvaardigen. Net zo min als u zonder Christus zalig kunt worden, kunt u gered worden door de wet, want de wet doodt. Dat is de letter waar Christus het zelf over heeft.⁴ Het geloof daarentegen is het leven. Dat betekent de vervulling van de wet door Christus. De wetten zijn weliswaar door God gegeven, maar niet als middel om tot zaligheid te geraken. Daarom heeft Christus de wet vervuld doordat Hij ze tot zaligheid heeft omgezet.⁵ Dus wie in

[1] Matt. 3:11; Joh. 1:32-33; 3:5-6; Hand. 11:16. — [2] Rom. 13:8-10. — [3] Hand. 17:28. [4] 2 Kor. 3:6. — [5] Gal. 5:4-5.

selig, und nit welicher in die gebott glaubt, sonder allein in Christum. darnach komben die gebott aus demselbigen, und nit Christus durch die gebott, sonder die gebott aus ihm.

So nun die gebott gottes des vatters ein toter buchstaben ist und gat von gott heher, wie mag dann der menschen gebott nit ein toter buchstaben sein, die ein kot und ein dreck seindt? darumb verflucht ist der ohn zweifel, der gebott gibt. Christus hats alles allein in seinem gewalt und will nit gebott haben, nicht der gebott gehorsamkeit haben, er will, daß man ihn habe. darnach wird uns alles das gegeben, das uns not ist, und werden also ganz und gerecht, daß unser leben kein gebott darf. dann durch Christum wird nichts gesündet, in dem wir allein leben sollen, und nicht in den gebotten. ir sollent allein, was ir tunt, in allen dingen das reich gottes suchen, das ist den glauben haben. so bedürfen wir weder statuten, regel noch recht noch gebott. tunt wir aber das nit, also daß wir im glauben nit leben, so hülft es uns nit, wann wir ewiglichen im gebott lebeten, in aller gehorsamkeit und nichts prechen. und wenn die gebott selig machten, so triege billich der lügen vatter guldine schuch an und blieb im sessel sitzen. es seindt aber nur bilder, die uns gott verbotten hat anzubetten. wiewol das holz verstanden wird, es ist nur praefigurirt durch das holz, aber die menschen werden gemeint. das holz tut kein schaden, als ir De imaginibus idolatriae hernach hören werden.

Die gerechtigkeit sollt ir durch das vorgemelt exempelp also verstehn: so einer ein mörder ist, so

Hem gelooft, is zalig; niet wie in de geboden gelooft, maar alleen wie in Christus gelooft. Vervolgens komen de geboden uit Hem voort; we komen niet bij Christus door de geboden, maar andersom.

Als nu de geboden van God de Vader een dode letter zijn, en ze komen van God tot ons, hoe kunnen dan de geboden van de mensen, die stront en modder zijn, *niet* een dode letter zijn? Vervloekt is daarom zonder twijfel wie geboden geeft. Alleen Christus heeft hier macht over, en Hij wil geen geboden hebben, Hij wil geen gehoorzaamheid aan geboden hebben, Hij wil dat wij Hem hebben. Daarna wordt ons alles gegeven wat we nodig hebben, en zo worden we heel en rechtvaardig, zodat ons leven geen geboden nodig heeft. Want door Christus wordt niet gezondigd, en in Hem alleen moeten we leven, niet in de geboden.

‘U moet alleen in al wat u doet, het Rijk Gods zoeken’,¹ dat betekent: het geloof hebben. Dan hebben we statuten noch regels, wet noch gebod nodig. Maar als we dat niet doen, als we dus niet in het geloof leven, dan helpt het ons niet als we eeuwig in de geboden leven, in alle gehoorzaamheid en zonder overtreding. En als de geboden zalig zouden maken, dan zou de vader van de leugen² terecht gouden schoenen dragen en op zijn troon blijven zitten. Maar het zijn alleen maar beelden, die God ons heeft verboden te aanbidden. Al is hier sprake van houten beelden, het hout is slechts een voorafschaduwing, bedoeld zijn de mensen. Het hout richt geen schade aan, zoals u straks zult horen in de uiteenzetting over de Afgodsbeelden³.

Het vraagstuk van de rechtvaardigheid moet u, om op het boven aangehaalde voorbeeld terug te komen, zo ver-

[1] Matt. 6:33. — [2] Joh. 8:44. — [3] *Liber de imaginibus idolatriae*, in Paracelsus: *Theologische und religionsphilosophische Schriften* III, ed. K. Goldammer, Wiesbaden 1986, p. 275-286, en in: *Nene Paracelsus-Edition* I, ed. U.L. Gantenbein, Berlin 2008, p. 519-527.

hat er wider die recht geton von deswegen, daß er wider den glauben gehandelt hat, und nit von deswegen, daß er wider das gesatz geton hat. dann dasselbig tötet nur, macht nichts lebentigs, würget nur, bringt keinen gen himmel. darumb ist er ein ungerechter nur ihm selbst, nit darumb daß er den andern zu tod geschlagen hat. dasselbig ist mit der hand geschehen. dieselbig fault, es nutzt nit. aber die inwendige hand muß tragen, der leib nit. und darumb ist er ein sündner, daß er sich selbs ins glauben getödt hat, und nicht darumb, daß er den andern getöt hat. ist er seiner selbst mörder: nicht auswendig sündt, weder augen, mund noch füeß; allein die inwendigen augen, mund und füeße, dieselbigen sündigen. was die augen sehen, das schadt nit, sünden nit, allein die inwendiger sünden. dieselbigen grab aus! was dein fleischige hand sündigt, ist kein sünd. aber die inwendig hand sündet. dieselbige haue ab! dann es mag einer ein sündner sein, der weder händ noch fueß hat, weder augen noch oren gleich als wol als der, der sie alle hat.

Ein große irrung ist im neuen testament vil leucht aus dem alten gezogen, da sie auch geirret haben. dann wo zu znichtigem volk das regiment kombt, da werden die warheit undterton. daß im neuen testament durch die beicht gefragt wird: wa hastu das geton etc., mit wem, edlen oder unedlen, geistlich oder weltlich etc., — wehe des irrsals, o wehe der großen hoffart! was ist ein mensch vorm andern, wer ist besser denn der ander? warumb fragt ir der hoffart nach? was ist ein nonn für ein andere frau, was ist ein hur für der andern, was ist eine besser denn die ander? o ir ständsetzer! tuet

staan: een moordenaar handelt in strijd met het recht omdat hij in strijd met het geloof handelt, niet omdat hij in strijd met de wet handelt. Want de wet doodt en verstikt alleen, brengt niets tot leven, brengt niemand in de hemel. Daarom is de moordenaar alleen tegen zichzelf onrechtvaardig, niet omdat hij de ander heeft doodgeslagen. Dat is door zijn hand gebeurd. Deze zal verrotten; een straf heeft geen nut. De inwendige hand moet het weer goed maken¹, niet de fysieke. En hij is een zondaar omdat hij zichzelf voor het geloof heeft gedood, niet omdat hij de ander heeft gedood; hij is zijn eigen moordenaar. Hij zondigt niet uiterlijk, niet met zijn ogen noch zijn mond of zijn voeten; het zijn de inwendige ogen, mond en voeten die zondigen. Wat de ogen zien, dat deert niet, zij zondigen niet; alleen de inwendige ogen zondigen, deze moet u uitrukken!² Wat uw hand van vlees en bloed zondigt, is geen zonde. Maar de inwendige hand zondigt. Hak die eraf!³ Want iemand die handen noch voeten, ogen noch oren heeft, kan net zo goed een zondaar zijn als iemand die geen enkel lichaamsdeel mist.

Er is een grote dwaling onder de christenen, die zeker uit de voorchristelijke tijd is overgenomen, toen er ook al gedwaald werd. Want waar nutteloze lieden aan de macht komen,⁴ wordt de waarheid onderdrukt. Dat er bij christenen in de biecht wordt gevraagd: waar hebt u dit gedaan, met wie, met mensen van adel of niet, met geestelijke of seculiere personen, enzovoorts – o wee, wat een dwaling, wat een gigantische arrogantie! Wat heeft de ene mens voor op de ander, wie is beter dan de ander? Waarom stelt u vragen vanuit uw arrogantie? Wat maakt een non beter dan een andere vrouw, wat maakt de ene hoer beter dan de andere, wat maakt een godsdienstige vrouw⁵ beter dan een andere?

[1] Variant: 'vergnügen' in plaats van 'tragen'. — [2] Matt. 5:29; 18:9. — [3] Matt. 5:30; 18:8. — [4] Variant: 'zu nichtig volck in das' in plaats van 'zu znichtigem volk das'. [5] Variant: 'fromme' ingevoegd.

von euch den entechristen, o ir kinder der ländere-
ren! wie seidt ir, künige, wie seidt ir so blinde her-
zogen, marggrafen! was ists, daß dër leib höher
oder niderer stehet? und der undter euch stehet,
fault der nit, stirbt der nit? ja! warumb macht
dann ir die sünd mit den nunen größer dann als
mit andern frauen? gehent in glauben, bekerent
euch, so werdent ir fenden, daß ein sünd ist wie
die ander überal, und nicht zwei, daß ein iedlicher
ehbrecher ein ehbrecher sei, wa er wöll und
wenn er wöll, sei geistlich oder weltlich.

Ists nit ein übelstand auch, was ir aus dem
leib macht? schauet an, was ihn sein ornat hel-
fen wird! setzt euern babst in glauben, bischof
in Christum und nichts in leib! ir verkerte gleis-
ner, ir recht gebornen Mammalucken. nembt für
euch das wort gottes und nit die unreinigkeit, den
geist und nit den leib. was unterscheid setzt ir in
leib und was in die stätt? habt irs gemacht oder
gott? warumb verkert ir ihm seine werk und seine
geschöpf? ist nit der tempel ein haus gottes und
ist im herzen? warumb strafet ir einen in dem tem-
pel mehr dann auf der gassen? was ist ein statt
für der andern? warumb macht ir justitiam, so ir
nit juristen seindt? allein éiner ist jurist und sonst
keiner. derselbig hat sie und ir nicht. warumb bit-

Wat een standsdenken hangt u toch aan! Stuur de anti-
christ de laan uit, kinderen aller landen! Hoe kunt u zo blind
zijn, koningen, hertogen, markgraven! Wat maakt dat het ene
lichaam hoger of lager staat dan het andere? En uw eigen
lichaam, zal dit soms niet rotten, zal dit niet sterven? Waarom
maakt u dan de zonde met nonnen groter dan die met andere
vrouwen? Is¹ de tempel niet een huis van God, en bevindt die
zich niet in het hart?² Waarom straft u iemand in de tempel
zwaarder dan iemand op straat? Wat maakt dat de ene plaats
beter is dan de andere? Neem het geloof aan, kom tot inkeer,
dan zult u er achterkomen dat de ene zondaar³ net is als de
andere, dat er geen twee klassen zijn, dat iedere echtbreker
een echtbreker is, waar en wanneer dan ook, of het nu een
geestelijke of een seculier persoon is. Het is allemaal slechts
één stand.⁴

Kijk maar wat u van het lichaam maakt, en of het baat
zal hebben bij zijn ornaat! Maak het geloof tot uw paus,
Christus tot uw bisschop, en let niet op het materiële! Valse
huichelaars, u, rechtsgeleerde⁵ mammelukken! Houd u bezig
met het Woord Gods en niet met de onreinheid; met de geest
en niet met het lichaam. Waarvoor brengt u verschillen aan
tussen personen en tussen plaatsen? Hebt u deze gemaakt,
of God? Waarom verdraait u zijn werken en zijn schepping?
Waarom bepaalt u wat rechtvaardigheid is, terwijl u zelf niet
rechtvaardig⁶ bent? Slechts één is rechtvaardig⁷ en verder nie-
mand. Deze bezit de rechtvaardigheid, u niet.

[1] De passage 'Is de tempel ... beter is dan de andere' is in de diverse handschriften op verschillende plaatsen te vinden. In de hiernaast afgedrukte versie van K. Goldammer staat ze een aantal regels verderop; een plaats die met geen van de handschriften overeenkomt. — [2] 1 Kor. 3:16. — [3] Variant: 'sünder' in plaats van 'sünd'. — [4] Variant: 'ist alles nur ein standt. schawet auff' in plaats van 'ists nit ein übelstand auch'. [5] Variant: 'rechtsgelehrten' in plaats van 'recht gebornen'. — [6] Variant: 'iusti' in plaats van 'juristen'. — [7] Variant: 'iustus' in plaats van 'jurist'.

tet ir gott, daß er dem dieb seine sünd vergibt von wegen der schand, die er leidt und den tod am strang? ir solt ihn bitten, daß er ihn im glauben erleuchte und nicht ansehe seines leibs not. ir falschen wegführer, was ligt an der schand, an dem tod? gott hat ihn lieb im geist, nit im körper; er verfault. ir weisent eure armen gefangen auf den weg, daß sie ir schand und ires tods ein abwäschung sein. Christus hats alles abgewaschen. seindt sie irr gangen im glauben und gesündet, so bitten, daß sie gott wieder erleucht, daß sie von der irrung komben und wieder in den glauben hinein stehnt. gott und mit nichten tod und marter des diebs ansehen!

O ir seelverführer, wie ganz seidt ir verstopft, daß euch die augen nit wöllen aufgehn von innen, nur die auswendigen augen betrachtent ir. gehet in den glauben hinein, so werdent ir fenden euer vergeben fasten und betten und euer ornat, das ir die gerechtigkeit heißt, und werdt finden, daß all euer leiblich ausputzen und anstreichen ein bubelei ist. dieweil ir aber nit in glauben wolt, so lebt ir herodianisch; die euere patroni seindt und nit Christus. und wie sie Moisen iren vatter geheissen haben, also heißen ir auch Christum euern vatter und gedenkt darbei nit, daß euer regel in abgrund der hellen fahren wird mit allen euern griffen und possen. ir werdt sehen, was ein klosterfrau besser wird sein dann ein ehfrau: vil böser; dann die ehfrau ist von gott, die huer von euch. darumb seindt ir ire vätter. wo ir hinkommt, da purzlen sie hinnach. verflucht seindt ir, ir gesatz erfahnen, dann alle gesatz für sich selbst; glauben in

Waarom bidt u tot God dat Hij de dief zijn zonde vergeeft, met het oog op de schande die hij lijdt, en de dood door de strop? U moet tot Hem bidden dat Hij hem verlicht in het geloof, en niet naar zijn lichamelijke nood kijken¹. Valse gidsen die u bent, wat doet de schande ertoe, of de dood? God heeft hem lief in de geest, niet in het lichaam;² dit zal verrotten. U maakt uw arme gevangenen wijs dat hun straf een afwassing van hun schande en hun dood zou zijn. Christus heeft alles afgewassen! Zijn zij gedwaald in het geloof en hebben zij gezondigd, bid dan dat God hen weer verlicht, zodat ze van hun dwaling terugkomen en de weg naar het geloof terugvinden. Kijk naar God, niet naar de dood en de marteling van de dief!

O, zielenmisleiders, wat bent u toch helemaal verstoppt dat uw inwendige ogen zich niet willen openen; u kijkt alleen met de uitwendige ogen. Treed het geloof binnen, dan zult u er achterkomen dat het tevergeefs is, uw vasten en bidden en uw ornaat, wat u rechtvaardigheid noemt, en u zult merken dat het een schurkenstreek is hoe u uw lichaam tooit en opmaakt. Maar zolang u het geloof niet wilt aannemen, leeft u net als Kajafas³ en zijn dit soort lieden uw beschermheiligen, niet Christus. En zoals zij Mozes hun vader hebben genoemd, zo noemt u Christus uw vader, en u bedenkt daarbij niet dat uw orderegel naar de afgrond van de hel zal gaan met al uw listen en streken⁴.

U zult zien of een kloosterlinge iets beters is dan een getrouwde vrouw: ze is veel slechter, want de getrouwde vrouw is van God, de hoeren zijn van u. Daarom bent u hun vaders. Waar u komt, daar buitelen zij achteraan. Vervloekt bent u, wetgeleerden, want u gebruikt alle wetten voor uw

[1] Variant: 'nicht ansehen' in plaats van 'nicht ansehe'. Andere variant: 'ansehe'.

[2] Of, variant: Hij gaat heen in het lichaam, niet in de geest ('gehet hin im leib, nit in geist'). — [3] Variant: 'cayphisch' in plaats van 'herodianisch'. — [4] Of, variant: met al uw stenen, gewaden, ornaat etc. ('gestein, gewand, ornat etc.').

das gesatz, das ist in den teufel. und heißt euer gesatz justitiam. und so ír justitia seid, wo müeßt Christus sein? aus mit euch hunden, ir verfluchte gesatzerfahren! gehet in das euangelium und nit in euern buchstaben, ir teufel und teuffin!

eigen belang. In de wet geloven betekent in de duivel geloven. En u noemt uw wet rechtvaardigheid! Als u rechtvaardig¹ bent, dan zou Christus een leugenaar moeten zijn!² Weg met u, honden, vervloekte wetgeleerden! Leef naar het evangelie en niet naar uw letter, duivels en duivelinnen³!

---

[1] Variant: 'iusti' in plaats van 'justitia'. — [2] Variant: 'so muß Christus mendax' in plaats van 'wo müeßt Christus'. — [3] Het laatste zou ook als 'duivels en duiveltjes' vertaald kunnen worden.